

BEXTİYAR VAHABZADE İSTİKLAL ŞAİRİDİR

Ramazan QAFARLI*

Şeir nedir, yaxud nece yaranır? Bu suala cavab vermek mümkündürmü? Eger şerin, bedii sözün ne olduğunu bilsek, hemin sualın da açarı tapılar. Ele ise şeir nedir? Cavab birmenalı ve konkret¹ şəkilde teleb edilirse, şeir bedii söz senetinin qelibe, vezne, müeyyen ölçüyə salınmış biçimli formasıdır. Lakin bu izah meseleye tam aydınlıq getirmir. Axı her şeyin özünemexsus tutumu, hecmi, çaları, biçimi olur. Oxşar varlıqların da, eyni növlü ve cinsli yaranışların da seçilen, ayrılan meqamları, cehetleri var. O sebebdən de, tekce zahiri elametlere görə bedii yaradıcılıq hadisəsinin mahiyyətini üzə çıxarıb anlamaq çətindir. Çünki hər bir yaradıcılıq prosesi² mayasını mənəvi aləmdən, duyğu və düşüncələrdən alır, beynin yoğurduqlarının enerjisi insanın daxilindən, içərisindən gelir.

Bedii sözün yaranmasının ilkin şərti – tekanverici amili həyati hadisə bəredə informasiya, yaxud şəxsi müşahidədir. Başqa sözlə, şair eserlərinin mövzunu ancaq eşitdikləri, gördükləri və xatirələri (xatırladıqları) əsasında müeyyenləşdirir. Lakin şərə çevrilərək adi faktlar istedad meyarı ilə ölçülən elə bir qazanda qaynadılır ki, altındakı ocaq dünyanı hərəkətə gətirən qüvvənin yardımını ilə yanır. Söz o halda təsirli sayılır ki, qeyri-adiliklə adiliyin qovuşuğundan yaranır, gerçəkliliklə fantastikliyin, mifliklə empirikliyin fəvqündə dayanır. Söz o halda ruhun aynasına çevrilir ki, hər iki dünyanı çiyində daşıya, soyuğu istiləşdirə, qaranlığı işıqlandıra, şəri xeyirləşdirə bilər. Təsədüfi deyil ki, çox eski çağlardan başlayaraq bugünə kimi şerin insandan kənarında yarandığına inanırlar. Bedii materialın «ilham perisi»nin köməyi ilə hazır şəkildə şairlərə ötürüldüyünə şübhə ilə yanaşılsa da, böyük söz ustalarının ekseriyyəti məşhur eserlərini özlərindən asılı olmayaraq hansısa qüvvənin diqtəsi ilə yazdıqlarını söyləyirlər. Onda başqa çoxlu suallar meydana çıxır: şeir möcüzədirmi? Şeir düşünülüb yazılır, yoxsa doğulur? Esl poeziyanın yaranması üçün, ilk növbədə, söz demək ehtiyacı, daxilə telebat olmalıdır. Esində, şeir insan ruhunun güzgüsüdür. Bes³ şeir senətdirmi? Etirafdırımı?

* Azərbaycan Pedagoji Universiteti

¹ Konkret - somut

² Proses - süreç

³ Bes - peki

Ramazan QAFARLI

Ümumbeşeridirmi? Keserli silahdırımı, tribunadırımı? Şeir menevi dünyaya açılan penceredirmi? Şeir poetikliyin elçatmaz, ünyetmez zirvesidirmi? Bu suallara cavab verməkle yanaşı serin lirikliyi, epikliyi, dramatikliyi, ölçülüyü, serbestliyi, musiqiliyi kimi meselelere Azərbaycan edebiyatının bayraqdarı Bextiyar Vahabzadenin 12 cildlik eserlərini xronoloji ardıcılıqla təqdim etdikce aydınlaşdırmağa çalışacağıq.

Türk dünyasının ikinci minillikdə yetirdiyi böyük şəxsiyyətlərdən biri, Azərbaycan edebiyatının, bütövlükdə XX esr poetik fikrinin görkəmli nümayəndəsi Bextiyar Vahabzadə çoxsaheli fealiyyəti ilə respublikamızın serhedlərindən çox-çox uzaqlarda tanınır. O, hər şeydən evvel, mütefekkir şair, lirik, dramaturq olaraq həmişə⁴ xalqın sözünü demişdir. Son dövr tariximizin yaddaşına⁵ həm də istedadlı alim, publisist⁶, qeyretli, cesaretili ictimai xadim, yeni mübariz nesil yetişdiren müdrik pedaqoq, sadə və semimi insan kimi hekk olunan Bextiyar Vahabzadenin irsi - şeirləri, poemaları, dramları, elmi-publisist yazıları dünyanın çox dillərinə (ingilis, rus, fransız, alman, fars, polyak, ispan, macar, özbək, qazax, tacik, türkmən, eston, latış, litva, ukrayna, rumın, moldova, gürcü və b.) tərcümə edilmiş və böyük sevgi ilə qarşılanmışdır.

Bextiyar Vahabzadenin uşaqlığı repressiya⁷ çağlarına, gencliyinin en cılığın dövrü isə İkinci dünya müharibəsi illərinə düşmüşdür. O, qarşılaşdığı dehşətli hadisələri daxilindən keçirdikce, narahat üreyinin döyüntülərini şərə çevirib etiraz sesini ucaltmışdı. Onun ilk qələm təcrübəsi mehzi dünyanı faşizm kabusu bürüdüyü illərdə sınaqdan çıxmışdır. İlk metbu şeirləri ilə Səmed Vurğunun diqqətini özünə cəlb etmiş, onun xeyir-duasını alandan sonra bütün ömrünü poeziyaya həsr etmişdir. Şair 1945-ci ildə Yazıçılar İttifaqının üzvlüyünə⁸ qəbul olunmuşdur. Lakin elmi-pedaqoji işdən də ayrılmamışdır. 1951-ci ildə "Səmed Vurğunun lirikası" mövzusunda dissertasiyasına görə namizədlik, 1964-cü ildə "Səmed Vurğunun heyat və yaradıcılığı" monoqrafiyasına görə isə filoloji elmlər doktoru alimlik dərəcəsi almışdır.

Məhsuldar bedii yaradıcılıqla yanaşı, B.Vahabzadə 40 ildən artıq Bakı Dövlət Universitetində dərs demiş, 1990-cı ildə təqaüdə çıxmışdır.

⁴ Həmişə - hər zaman

⁵ Yaddaş - hafiza, bellek

⁶ Publisist - araştırmacı-yazar, gazeteci

⁷ Repressiya - soykırım

⁸ Üzv - üye

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

1980-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 2001-ci ildən isə heqiqi üzvü seçilmişdir.

B.Vahabzade 70-dən artıq şeir kitabının, 2 monoqrafiyanın, 11 elmi-publisist kitabın və yüzlərlə məqalənin müəllifidir. Akademik Dövlət Dram Teatrının səhnəsində onun “Vəhdan”, “İkinci Ses”, “Yağışdan Sonra”, “Yollara İz Düşür”, “Feryad”, “Hara Gedir Bu Dünya?”, “Özümüzü Kesen Qılınc”, “Cezasız Günah”, “Dar Ağacı” pyesləri, paytaxtın digər teatrlarında “Atamın kitabı” əsəri tamaşaya qoyulmuşdur. O, tarixi və müasir mövzuda 20-dən artıq irihəcmli poemanın müəllifidir.

Son 30-40 ildə Azərbaycan ədəbiyyatında B.Vahabzade qədr ümumxalq məhəbbəti qazanmış ikinci bir şairin adını çəkmək çətindir.

Bədii, elmi-publisistik yaradıcılığını ictimai-siyasi fəaliyyətlə üzvi surətdə əlaqələndirən B.Vahabzade 5 dəfə Azərbaycan Ali Sovetinə millət vəkili seçilmişdir (1980-2000).

O, hələ 60-cı illərdə başlanan milli azadlıq hərəkatının öncülərindən biri olmuşdur. 1950-ci ildə yazdığı “Gülüstan” poeması ilə iki yere parçalanmış Azərbaycanın tarixi faciəsini dilə gətirmiş, rus və fars imperiyasının pəncəsi altında inləyən Azərbaycan xalqının azadlıq və istiqlal uğrundağı ədalətli mübarizəsinə qoşulmuşdur.

Bu poemaya görə, 1962-ci ildə şair “milletçi” damğası ilə çalışdığı Universitetdən çıxarılmış, yalnız 2 ildən sonra iş yerinə qaytarılmışdır. Sovet rejimində milli varlığı tapdanan, hər cür məhrumiyyətlərə məruz qalan millətinin dərdrini rəmzlər və müxtəlif ədəbi üsullarla ifadə etmiş, irihəcmli poemaları və pyeslərində hadisələri ya tarixə, ya da başqa ölkələrə keçirərək öz millətinin dərdrini dilə gətirmişdir. Birbaşa Sovet diktaturasını ifşa edən əsərlərini isə şair, Sovetlər İttifaqı dağılandıqdan sonra “Sandıqdan səslər” başlığı altında nəşr etdirmişdir.

Qüdrətli söz ustası, cəsəretli publisist, ədəbi-bədii prosesin təşkilatçısı kimi tanınan B.Vahabzade son vaxtlar xalqı düşündürən bir çox məsələlərdə, o cümlədən uydurma Qarabağ problemi ilə əlaqədar məsələlərdə ağısaqqal kimi ciddi fəaliyyət göstərmiş. Həmçinin o, ana dilimizin saflığı, təmizliyi uğrunda daim, yorulmadan mübarizə aparır.

Ramazan QAFARLI

B.Vahabzadenin evi, bir növ, milletin ümid qapısına dönmüşdü. Bele ki, respublikanın müxtelif kend ve rayonlarından her gün onlarla mektub alır, neçe-neçe şikayetçini evinde qebul edirdi, onları dinleyir ve imkanı daxilinde her birinin derdine elac etməye çalışırdı. Respublika Ali Sovetinin sessiyalarında, ictimai-siyasi meclislerde, kütləvi informasiya vasitelerindeki çıxışlarında o, xalq menafeyinin esl müdafiəçisi, heqiqi vetenperver ve ictimai xadim kimi hamının derin hörmət ve mehebbetini qazanmışdır. Yaradıcılığı boyu xalqın istek ve arzularını terənnüm eden, bu arzuların heyata keçməsinə çalışan vetəndaş şair üçün xalqın menafeyi onun şəxsi menafeyinə çevrilmişdir.

Bextiyar Vahabzade sözün heqiqi menasında narahət insan idi. Oxuculardan şikayət dolu mektublar alanda da, ünvanına yönələn qerezli yazılar qezetlerde işiq üzü görende de, mitinqlər baş verəndə de, qonşunun - düşmənin, erməninin xalqımıza, türk dünyasına qarşı iftiralərini eşidəndə de, qanlı yanvar hadisələrində sovet imperiyasının generalıyla Azərbaycan televiziyasında üz-üzə gələndə de... Ne qəder ki, dünyamızda haqsızlıq var, Bextiyar Vahabzadenin de narahətliğı bitib-qurtaran deyil...

Gözümün önündə haqqı döyürler,
Qışqırır, sesinə bir ses verən yox.
Zorun arxasında ele gizlənib,
Onu ne eşidən, ne de gören yox...

Şair hamını ayıq olmağa sesleyir, çünki “nahaq haqq olanda haqq da haqq deyil”. Sözün hikmətinə baxan yoxdur. Böyükle kiçiyin yeri sehv düşüb. Elin en müdrikinin bele feryadına əhəmiyyət vermirlər. Haqqın haqqı elindən alınan yerdə “Haqqın haqqı yoxdur “men haqqam” desin”.

Bextiyar Vahabzade isteyir ki, “haqqın deyirmanında” ancaq zülmü üyütsünlər. Lakin hər ikisindən “yene zülm doğulur”. En dəhşətlisi isə odur ki:

Hem haqqın, hem de zülmün
Teze⁹ deyirmanında
Üyüdülen haqq olur.

⁹ Teze - yeni

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

Sözü süngüye, gülleye çeviren Bextiyar Vahabzade belanın böyüklüyünden doğan sorğularının cavabsız qaldığını görür, lakin acizleşib eyilmir, dünyanın özünə qarşı üsyan qoparır: “Men bele dünyaya ne deyim indi?”

Şair, alim, filosof, ictimai xadim Bextiyar Vahabzadeden xalq çox şey gözleyirdi. Ve bezen ele bilirdiler ki, o her işe qadirdir. İstese dünyanı mehverinden oynadar. Umduqlarını yerine yetirmeye imkanı olmayanda küsenler, inciye de tapılırdı. Anlamırdılar ki, şair Bextiyarın narahatlığı tükenmezdir. O, heç neye bigane deyil ve peyğemberliyi de yoxdur. Bacardığını ise xalqından esirgemir.

O, bütün titullarına baxmayaraq, ilk növbədə, şair idi. Şair Bextiyarın meydanında döyüş sözle aparılırdı. O, sözünü her vaxt deyib - serrast, açıq, özünü oda-köze vuraraq deyib. Ellinci illerde de, XXI esrin birinci onilliyinde de. Üzündeki kederin bir sirri onda idi ki, bezen sözü keserden salırdılar. Nizamiden, Nesimiden, Füzuliden, Dede Qorquddan miras qalan sözün qeribçiliyini, yazıqlığını görmək şair üçün böyük derd idi. Kimlerse qesden Sözün meydanını daraldırdı. Bu halda da Bextiyar keliminin deyeri evezsiz idi, müdrikliyi hamımıza “tütye” idi. Bextiyar Vahabzadeden ancaq şeir istenilmeli idi. O son nefesinedek qelemi yere qoymamış ve “Dünyaya benim sorğu-sualım tükenmez” – deyerek cavab aramışdır.

Bextiyar Vahabzade poeziyası heyat dersliyimizdir. Onun içerisinde zaman, eşq, vetendaşlıq, mübarizlik, üsyanlıq, merdlik, erenlik, qeyret, ar, namus, düzlük, saflıq ve daha nelere çağırış var. Bu poeziyada inamsızlıq, tereddüd, meğlubluq, üzüdönüklük yoxdur. İnsan oxuduqca düşünür, düşündükce metinleşir, dözümlülük, eyilmezlik tapır, Bextiyar Vahabzadenin “men”ini - qehremanlarını tanıdıqca özünü derk edir, ümitsizlikden yaxa qurtarır, vuruşmaq, qelebe çalmaq isteyir. Bextiyar felsefesi kitablardan gelmir, heyatın, yaşantıların içerisinde doğur. Onun müdrikliyi dünyamıza tapınır. Şair fikirlerini poetik strukturlarda ele qelibleşdirir ki, sade olduğu qeder de bitkindir, insanla, cemiyetle sıx bağlantıdadır. Bextiyar şeirlerini modelleşdirsek, dolğun sistemlerle rastlaşarıq. Teessüfler olsun ki, onun senetinin struktur tehlihi indiyedek aparılmayıb ve türk poeziyasına getirdiyi yenilikler tam üze çıxarılmayıb.

Bextiyar Vahabzade poeziyası sevib-sevilmeyi, seçib-seçilmeyi, tanıyıp-tanınmağı, qeflet yuxusundan ayılmağı öyredir. Dostu, düşmeni,

Ramazan QAFARLI

merdi, namerdi, özümüzü özümüze tanıdır. O derslikde esil insan kimi yaşamağın yolları göstərilir. Bextiyar Vahabzadenin poeziya dünyasına giren oradan vetenperver, üsyankar bir insan kimi çıxır. Şair hele 50-60-cı illərdə meqam elinə düşən kimi sesini ucaldırdı. O dövrləri yaşayanlar bilir ki, milli qürurdan behs açan bir kelme üstə adamın dilini bağlayırdılar. Herden Bextiyar Vahabzadenin sebir kasası ele dolurdu ki, dözmeyib açıq-aşkar imperiyaya meydan oxuyurdu, “Gülüstan” feryadını qoparırdı:

Hanı bu ellerin merd oğulları,
Açın bereleri, açın yolları.
Bes hanı bu esrin
öz Koroğlusu –
Qılınc Koroğlusu,
söz Koroğlusu?

“Söz Koroğlusu”na çevrilib “dırnağı etdən”, “üreyi bedenden”, “canı cesəddən” - Azərbaycanı Azərbaycandan ayıranlara heykəl qoyanlara, şenlərinə tentenəli toplantılar keçirənə qılınc çalmaqla şair Nizaminin zahidi kimi eyninə kefen keçirmişdi. Bu, Stalin zindanlarının qapılarının tezece¹⁰ açıldığı 1959-cu ildə deyilirdi. Çoxları tarı, kamanı, nağaranı utandırıb “Azərbaycan- Rusiya birliyi”ne neğmələr qoşurdu, orden payı umurdu. Bextiyar Vahabzade isə Arazın timsalında Veten övladlarını ayılmağa, üsyan qaldırmağa sesleyirdi:

Ey Araz, sepirsen göz yaşı sen de,
Keçdikce üstündən çölün, çemenin,
Seni arzulara sedd eyleyende,
Niye qurumadı suların senin?

Ve bizim 90-cı il xalq herekatı dalğasının mayasında bu poemanın durması şübhəsizdi. Azərbaycan gəncləri “Gülüstan”dan keçib “Azadlıq” meydanına toplaşmışdılar... Zaman Bextiyar Vahabzadenin üsyanına hele o çağlarda teslim olmuş, onu susdu rub yox etməkdə aciz qalmışdı. “Meqamı ele keçirməsi” hemin qarşılaşmadan sonra ortaya çıxıb. Zaman Bextiyar sözünün keseri qarşısında susmağa üstünlük verdiyi kimi, şair de öz yuvasına çekilen, quyruğu tapdalanmış “efi ilanının” qefil çalmasına beled idi. Bu səbəbdən, daha sözü üzə demir, “küleye buraxır”dı, qananın qanması da kifayət idi.

¹⁰ Tezece - yenice

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

Bextiyar Vahabzadeye göre, “meqam tapmaq¹¹” ne idi? Başqa ölkelere seyahete çıxanda guya yadların¹², imperiyadan kenardakıların derdinden behs açırđı. Ancaq yadellilerin diliyle Azərbaycan türkünün derdlerini dile getirirdi. “Öz ana yurdundan özüne tekce, Torpağı qazdıgın xış qaldı, qardaş!..” - deyende ispanı nezerde tutmurdu, hemin şeraitde yaşayan hemvetenini dümsükleyib oyadırdı. Bilirdi ki, gec-tez yatmış milletin gözünden yuxunu qovsa, zamanın özünü diz çökdürecek:

Ayağa qalxmışdır artıq vetenin,
Qoy onun önünde diz çöksün zaman.

Şair görürdü ki, xalqı yuxuya verenler “öz doğma dilinde danışmağı ar bilen fasonlu edabazlardı”, eleleri ile ne o çağlarda, ne de indi barışb:

Qelbinizi oxşamır
qoşmalar, telli sazlar,
Bunlar qoy benim olsun.
Ancaq veten çöreyi,
Bir de ana üreyi.
Sizlere qenim olsun (1954).

Şair dil meselesinde heç kese güzeşte getmeyib. Çüki dil insan “üreyinin açarıdır”. O açarı başqasına verenden ne gözlemek olar? Diline xor baxan torpağına kor baxar. Ana südünü emende eşitdiyi laylanı qulaqlarında sırğa¹³ etmeyenler üçün müqeddes şey yoxdur. Şair yeri gelende heç ustad Şehriyarı da bağışlamır, acısa da günahını üzüne deyir:

Meni bağışlasın
Şehriyarım da,
Otuz il özgeye “berader” dedi.
Öz doğma yurdunda,
öz diyarında
Doğma anasına o “mader” dedi.
Ele ki, yumruğu yere direndi,
Derhal yada düşdü
doğmaca kendi.

¹¹ Tapmaq - bulmak

¹² Yad - özge, yabancı

¹³ Sırğa - küpe

Ramazan QAFARLI

Şehriyar gec de olsa, ana qucağına - Heyder babaya sığındı, rahatlığını tapdı. “Ermeniye dayı” deyib servet ele keçirenlerin ise yeni qurulan milli dövletde elacsızlıqdan Azərbaycanca danışanda dilleri topuq çalır. Şair sözü qılınca dönderir:

Dilimi dansaydım men de senin tek,
Sen kime ders deyib pul qazanardın?

Heyatın tezadlarını bedii dille ifade edende Bextiyar senetinin özünemexsusluğu daha qabarıq nezere çarpır. Siyasetin aynasında eyriler düz görünse de, aynanın ki, üzü birdir!

Şairin narahatlığına sebep olan ümde meselelerden biri de Vetenin ikiye bölünmesidir. Azərbaycan adlı yurdun bu ağır derdine çoxları eser hesr edib. Lakin Bextiyar Vahabzade qeder kökünden baltalayan olmayıb. Belke de sovet mekanında yaşadığımız çağlarda onun en böyük arzusu Araz üstünde çoxlu “el keçen körpülerin salınması” idi. Hele 1962-ci ilde yazırdı ki:

Arazın
Bu tayı Vetenim,
O tayı Vetenim.
Veteni görmeye amanım yox benim...

Ve qıbte edirdi ki, Füzuli hesretle qürbetden Vetene baxırdı, o ise “Vetenden - Vetene baxır”. Elinde silah eqidesi yolunda vuruşmalarda ölmeye bele hazır olan şair ömrünün boranda, qarda ötüşmesiyle de razıdır, teki xalqının “sirdaşı olmasın ne feryad, ne ah...” Sonra “şehidler yarası” bunun üstüne geldi.

Kime deyim derdimi?
Qesbkar namerdemi?
Yetmiş ilin derd-qemi
Gözden axdı o gece.

O dövrdə Sovetler İttifaqında dövletin yüksek mükafatlarını almış şairin dilinden ittihamname eşidende partiya “funksioner”leri belke de bir şeye heyfslenirdiler. Bextiyar Vahabzadenin “Gülüstan” deyen dilini kesseydiler, “bu gün cıncırını çıxardan tapılmazdı”. Eşitdiyime göre, şair o

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

çağlarda imperiya nökerlerinin teltiflerini “itin ağzına atılan sümüye” benzetmişdi.

Bextiyar Vahabzade bir sözü kombinasiyalara uğradaraq ele poetik strukturlar, modeller yaradır ki, orada eyni hal müxtelif funksiyalarda çıxış edir:

Eyri eyriliyi yeridir daşa,
Keçib eyrilikle
hamıdan başa.

İki misrada “eyri” sözü üç defə işlenir. Lakin heresi bir yükün daşıyıcısıdır: birinci “eyri” icraçıdır - onun “eyrilikləri daşa yeritmek”den başqa elindən heç ne gəlmir, ikinci vasitedir - eyriliyi ilə daşlara da təsir göstərir, üçüncü isə mütləq-hakimdir - eyri işlərlə keçib oturub hamıdan başda. Yalnız Bextiyar qüdrətiylə eyni söz kiçik poetik fiqurun (həmin şeirdə iki misranın) içərisində fərqli mena tutumlarına malik ola bilər. Klassik fəlsəfi şeirdə forma, struktur ikinci dərəcəlidir. Üstünlük məzmunun əlində cəmlənir. Onun əsərlərində isə hər ikisinin vəhdəti əsas götürülür:

Rehber cahildirse, millet de qafil,
Demək, bu memləket üz üstə batmış.
Millet de, rehber de oyanan deyil,
Oyada bilermi yatmışı yatmışı?

1990-cı ildə xalqın başına açılan müsibətlərin səbəbkarına üzünü tutub dediyi bu misralarda nifrətinin həddi-hüdudu yoxdur. Lakin həmin nifrətin mayasında da insanları qəflət yuxusundan oyatmaq durur. Bir il sonra isə Qərbi Azərbaycan əllərini, Qarabağı köklü insanlarından təcrid etməkdən ötrü “siyasət oyunları”nda uduzanlara deyirdi ki:

Köksümüzde sine dağı,
Biz yaşadıq qul sayacağı.
Gələn satdı bu torpağı
Dədəsinin malı kimi.

Xalqın üreyi geniş olduğu qədər sadələvhdür, bağışlayandır. Belkə də üstünə yağan dərdlərin çoxluğundan yaddaşları tez don vurur. Şair buna görə də bərk narahatdır¹⁵. Azərbaycanın taleyində çox hadisələr baş verib ki,

¹⁵ Narahat - rahatsız

Ramazan QAFARLI

onları heç vaxt yaddan çıxartmaq¹⁶ olmaz. Müsibetləri unutduqca düşmənlər də qüvvətlənir. Bu mənada, Bextiyar Vahabzadə poeziyası ana laylasını evezləməlidir:

Dedim, silinməsin bu qan, bu qada,
Bir də güllə izi dağ-daşımızdan.
Yalnız bu günə yox, biz sabaha da
Güzgü tutmalıyıq yaddaşımızdan.

Yoxsa, ne gələcək nəsillər, ne də ölənlərin ruhu günahlarımızdan keçər. Şair bir həqiqəti isə “özüm” sözünü təkrarlamaqla üzə çıxardır:

Özümün özümə xəyanətimi
Bu gün mən özümə bağışlayımmı?

Her şeydən el üzüləndə gözümüzü ümidə dikirik. Ümidlə yeyir, ümidlə nəfəs alırıq. Sonsuz ümidlərimiz də kəsilsə, dünya gözümüzdə qaralar. Lakin tək ümidlə “silahlansağ”, düşmənlərdən torpaqları almaq mümkünsüzləşər. Ümidi ancaq bir neçə anın təsəllisinə, özümüzlə gələcək vasitəsinə çevirməliyik. Belkə də bu mənada şair deyir ki:

Heykəl qoyun ümidə,
Tərk etməz bir an bizi.
Arzuya qanad verib,
Odur yaşadan bizi.

Bextiyar Vahabzadənin poeziya dünyasının mövzu dairəsində nələr yoxdur: qəm də var, sevinc də; məhəbbət də var, məkr də; sədəqət də var, xəyanət də; razılıq da var, etiraz da; keçmiş də var, bu gün də; mərdlik də var, namərdlik də; inam da var, tərəddüd də; heyat da var, ölüm də; cənnət də var, cəhənnəm də; gülüş də var, ağlamaq da; ayrılıq da var, vüsəl də; xeyir də var, şər də; müdrəklik də var, nədanlıq da, ucalıq da var, alçaqlıq da... Amma ikincilər həmişə təslim vəziyyətdədir, zirvəni fəth etmək cəhdləri boş çıxır, bəzən hökm, sərvət əllərində cəmlənsə də, mənə cılız, yoxluğa, puçluğa məhkumdurlar. Bextiyar sənətinin bir əməli və ümumiləşmiş bir baş qəhrəmanı var - o da İstiqlaldır.

¹⁶ Yaddan çıxartmaq - unutmək

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

Sevgiden yazanda da şair istiklal barede düşünmüş ve ömrü boyu xalqının esil istiqlala çatması uğrunda vuruşmuşdur. Onu zaman ve tale şairi de adlandırmaq olar. Ne ağrılı, ne de şirinli, ne soyuqlu, ne de istili anını deyişmek, başqa axara salmaq mümkündür Zamanın. Şair öz işinde olan Zamanla kelleleşir, çünki:

Nöqsanını üze deyən namerd deyil,
Kirayede yaşadığın ev yurd deyil.
Anan sene ögey olsa, bir derd deyil,
Zaman sene ögey olsa vay halına!

Şair “zamanın diri-diri bizi defn etdiyi” dünyadan türkün tarixi taleyini qaytarmağı umur, çox hallarda meseleni teleb şeklinde qoyur. Hemişe merdliye arxalanan, haqqa tapınan, qılıncdan çox elme, medeniyyete, incesenete, muğama köklənən xalqının namerd dünyada yersiz, yurdsuz qalması, öz evinde kirayeçi sayılması, torpağından qovulub çadırlarda ömür-gün çürütmesi, zülm, sitem görse de, üstüne “vehşi” damğasının vurulması onun üsyankarlığını şiddetlendirir.

Bextiyar Vahabzadenin narahatlığının bir esas sebebi de odur ki,

“Bereket tumu tek dörd ildən beri,
Ekirik torpağa biz şəhidləri”.

Bezen camaat arasında bele kəlamları eşidirdik: “Ne yaxşı ki, Bextiyar Vahabzade var, yoxsa derdimizi deyən, günümüzü, güzaranımızı başbilenlərə çatdıran olmazdı...”

Beli, ne yaxşı ki, Bextiyar sözü, Bextiyar üsyankarlığı tükenmez idi. Yoxsa dünyada hər şey bir rəngdə görünərdi. Haqqın yolunu o qeder ot-alaq basardı ki, tapılması mümkünsüzleşərdi.

Bextiyar Vahabzade tekce Azərbaycan türklerinin deyil, bütün türk dünyasının bütövlüyü, tamlığıdır. Onun senetinde qırğızın da, özbeyin de, türkmənin de, qaqaüzün da duyğuları, düşüncələri, istekləri eks olunub. Bextiyar poeziyası türkün üz ağılığıdır, qılıncdan iti söz çeləngidir. Tesadüfi deyil ki, müasir dünya nesrinin görkəmli nümayəndəsi Çingiz Aytmatov şairin yaradıcılığını iyirminci yüzilliyin zirvesi sayır.

* *
*

Ramazan QAFARLI

Bextiyar Vahabzadenin poeziyası ele neheg çıraqdır ki, nurunu menevi alemin en derin guşesine çatdırmağa qadirdir, dinleyicilerine haqqın yolunu gösterir, ruhları saflaşdırır. Bu poeziyanın sadeliyinin içerisinde derin felsefi fikirlər gizlenir. Şeirlerinin poetik strukturuna nezer salanda görürük ki, o, xalqın universallaşmış ümumbeşeri anlam kimi işlənən remzlərinə daha çox üz tutur. Müasir elmi edebiyatda «arxetipik simvol» termini adı ilə şərh olunan kateqoriya bedii metnlərin strukturlarında esas detallardan biri olsa da, nedensə, Azərbaycanda indiyədək araşdırılmamışdır. Ona görə də nezeri aspektde izahlar verməklə məsələni Bextiyar Vahabzadenin yaradıcılığında izləməyə çalışacağıq.

Beşer oğlu ilk evvel dünyanı simvollarla dərk etmişdir. Mifik görüşlərdəki dolaylılıq və mecazilik metaforik düşüncə terzinin inkişafına şərait yaratmış, totemizm, animizm, magiya, fetişizm, kultçuluq mərhələlərində təbiətdəki varlıqlar çevrilme, cildini dəyişib başqa hala düşmə (metamorfoza), şəxsləndirilmə, canlandırılma (alleqoriya) şəklində qavranılmışdır. Yaranışların mahiyyətini, məkan, zaman, keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərinin ardıcılığını, vəhdətini anlamağa doğru gedilən uzun, yorucu yolda baxışların müxtəlifliyinin nəticəsi olaraq onların dilde ifadəsi də fərqli formalarda təzahür etmişdir. Eyni varlıq və hadisə bir tərəfdən xeyirə, digər tərəfdən şərə yozulmuşdur. Çünki ilkin mifoloji baxış bucağından baxanda gerçəkliklər qatı dumanın arxasında görünmüşdür. Duman çəkilib hava durulanda hər şey aydınlaşdığı kimi, təcrübə, bilik çoxaldıqca fəvqəlbəii mənzərələr də təfəkkürdə öz təbii halına qayıtmışdır. Təsədüfi deyil ki, ibtidai görüşlərdə torpaq anadır - doğub-töreyir, xeyirxahlıq, xilaskarlıq funksiyasına malikdir, övladlarını qida ilə təmin edir, həmçinin öz körpələrini (toxumları) udmaqla, ölmüşləri qoynuna almaqla şərin daşıyıcısıdır. Ancaq onun indi şəhər kimi anılan «körpələrini yemə» emelinin də nəticəsi yeni yaranışla (toxum cücerib bitkiləri meydana getirir) başa çatır. Bu onu göstərir ki, təbiətin özündə müşahidə olunan ikili xüsusiyyətlər (havaların isinib-soyuması, qaranlıqlaşmış-ışığılaşması) maddi və menevi varlıqlara da şamil edilirdi. Torpağın ən əsas rolu, daha doğrusu, gerçək funksiyası - bütün mövcudluqların (insanın, heyvanın, bitkinin və s.) məkanı olması, sinesində canlıları bəsləməsidir. Onun bu cəhəti tam anlaşılanaqədər təfəkkürdə tamamilə fərqli xüsusiyyətlərdə təsevviyə gətirilmişdir. Başqa sözlə, torpağın adiliyi qeyri-adiliyin içərisindən keçərək gerçəkliyə çevrilmişdir.

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

Bextiyar Vahabzade gen yaddaşına esaslanaraq gerçekliyi torpağın mifoloji¹⁷ anlamdaki funksiyasına uyğunlaşdırdığı metnde insanı yerinden oynadan obrazlı fikir ortaya qoyur:

Birce rengli qara torpaq
Güllerde min reng yaradır.
Her ağrıya, her acıya
Esl çara torpaqdadır.
Göylerin de min bir sirri
Yene qara torpaqdadır.

“Qara torpaq” deyiminin birinci terefinin anlamı birmenalı deyil. İlk baxışda “qara”lıq şer mekan anlamı tesiri bağışlayır. Lakin “qara” kelmesinin daha derin menaları da var: böyük, geniş ve s. Başı belalı Qarabağımızda olduğu kimi “qara torpaq”dakı elamet¹⁹ bildiren söz de ulu meskenin ehateliliyini nezere çatdırır. Ve her ikisinin tarixi taleyinde²⁰ nezere çarpan qara günler insanlarda ani olaraq çaşbaşlıq yaradır, ele bilirik ki, mekan, yurd yeri düşmen tapdağındadır – üzü qaradır. Eks halda Şemşir bir vaxtlar ata-baba yurduna dönük çıxanlara üzünü tutub demezdi ki:

Küsme, gileylenme ana Vetenden,
Torpaq qarğış eler, inciye senden.

Torpağın en böyük qarğışı ne ola biler? Dünyasını deyişmişlere öz qoynunda yer ayırmamaq ve bereketini kesmek... Elin diline düşen deyimlerde de bu öz ifadesini tapıb: “Seni torpaq götürmesin!”

Bextiyar Vahabzade yaradıcılığının ilk çağından başlayaraq torpağı incidenlere qarşı çıxır ve beyan edirdi ki, Azərbaycan atalarımızın çox-çox uzaqlardan qopan qalib sesi ile Vetənleşib. O ses ulu bir milletin kökle bağlanan felsefi düşüncelerine çevrildiyinden Qafqaz torpağını loğmanlaşdırıb:

Her bir derde, her azara
Esl çara torpaqdadır.
Her kesin de üz ağlığı

¹⁷ Mifoloji - mitoloji

¹⁹ Elamet - belirti

²⁰ Tale – talih, kader

Yene qara torpaqdadır.

Beli, torpaq beşer oğlunun üz ağığıdır.

Göründüyü kimi, bu gün hamıya sade hadise, cisim, varlıq tesiri bağışlayan ele hallar ve eşyalar var ki, evveller bütün möcüzeli təsevvürlerin mayasını təşkil etmiş, başqa sözle, fəvqeltebiiliyin fəvqünde durmuşdur. Ekser xalqlarda eyni və oxşar anlamlarda götürülən söz, ifadə və cümlələr mehiz insanların keçdiyi analogi heyat terzində formalaşdığından işareli dilin növlərindən - simvolların biri kimi təsdiqlənmişdir. Beləliklə, fikrin ümumiləşməsində, geniş məzmunun daraldılıb bir sözün məna tutumunda yerləşdirilməsində, bediilik üsullarının meydana gəlməsində arxetipik simvollar xüsusi rol oynamışdır.

Dilde ele rəmzlənmiş ifadələr var ki, böyük insan kütləsi (çox hallarda bütün beşəriyyət) üçün oxşar anlamlarda başa düşülür. Müxtəlif zamanlarda yarınsa, ayrı-ayrı dillərdə tamamilə başqa cür səslənsə də, bir-birindən çox uzaq məkanlarda yaşayan ekser xalqların milli mədəniyyətlərində eyni məna yükünü daşıyır və müxtəlif dünyagörüşlərinin formalaşmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. İlk çağlarda miflərlə yozulan²¹ və məgikliklə əlaqələndirilən bir çox varlıqlar, ələce də hallar inkişafın sonrakı mərhələsində özündə ibtidai görüş formalarının əlamətlərini yaşatmaqda davam etmiş, gerçək anlamı ilə yanaşı rəmzi mənalar da daşımışdır. Onlar ulu əcdadın kortebii şüurunun içərisindən keçdiyindən - eyni heyat şəraitində, eyni psixi səviyyədə yaşayan bütün xalqların düşüncəsində bir-birinə uyğun şəkildə başa düşülmüşdür.

Arxetipik simvolların geniş şərhini amerikalı tədqiqatçı F.Uilrayt vermişdir. O, «Metafora və gerçəklik» əsərində müqayisələrdən yaranan metaforik düşüncə terzinin əlamətlərindən bəhs açmış, fikirdə dolayılığın əmələgəlmə üsullarını göstərmiş və simvolların ibtidai növlərini müəyyənləşdirib sistemini yaratmışdır. Onun irəli sürdüyü qənaətlərdə dil faktoru səslənmədəki oxşarlıqla xarakterizə edilmir, şüurun oyanması dövründə və ibtidai tefəkkür terzinin kortebiilik mərhələsində meydana gəldiyi üçün daşdığı məna tutumunun universallığını dünyanın ekser xalqlarında eyni hal kimi qoruyub saxlamaqla arxetipik simvola çevrilmişdir. Deməli, mifik düşüncədə fikirlər, məlumatlar adı şəkildə də işarələrlə, dolayılıqla və hamının anladığı metaforik ifadələrlə çatdırılır. İnsan düşündüklerini nitqində əks etdirəndə ağına gətirmir ki, simvolların

²¹ Yozulan - yorumlanan

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

faydalanır, yoxsa faydalanmır, sadece olaraq hisslerini cilovlayıb düşüncelerini oxşarlıqlar üzerinde cemleşdirir; yeri gelende ya şerti remzlere üz tutur, ya da ele danışmağa çalışır ki, daha çox gerginlik yaratsın. Demeli, simvollar hem de ictimai-siyasi münasibetlerde insan qruplarının mövqeyini bildiren vasitedir, bedii yaradıcılıqda ise obrazlı dili formalaşdıran üslubi fiqurlardan biridir. Onların yaranmasında ayrı-ayrı ferdler iştirak edir. Çox hallarda hamı tərəfindən başa düşülməsi üçün xüsusi izahata ehtiyac duyulur. Doğrudur, bezi simvollar iller keçdikce geniş yayılaraq bütün xalqın tez-tez üz tutduğu, hetta canlı danışığında fikrini daha selis ifade etdiyi esas amile çevrilir. Meselen, ilk defe M.Qorkinin hekayesi vasitesi ile heyata vesiqe qazanan «fırtına quşu» obrazı neçe illik tebliğatın neticesinde ekseriyyet tərəfindən azadlığın carçısı kimi anılırdı. Sovet hakimiyyətinin yer üzündən silinmesi neticesinde «fırtına quşu»nun simvollaşdırılması hadisəsi ancaq tarixin faktoru tek xatırlanır. Lakin arxetipik simvollar lap başlanğıcdan bütün icma üzvlərinin inancı şəklində meydana gelir, daha doğrusu, mifoloji elametlərlə yoğrulduğundan yarandığı çağlardan başlayaraq tarixin bütün merhelelerinde öz universallığını qoruyub saxayır. Bu sebebdən de çoxsaylı arxetipik simvollar - alt-üst, yuxarı-aşağı, şimal-cenub, göy-yer (ata göy - ana torpaq), gece-gündüz, xeyir-şer, işıq-zülmət, qan, çevre (teker), qılnc, qalxan, ox-yay, od, ocaq, su, torpaq, hava, bayraq, sakral rəqəmlər baredəki qənaətlər Yer küresinin dili, dini eqidesi, inkişaf seviyyəsi bir-birindən köklü şəkildə fərqlənən millətlərinin inanclarında üst-üstə düşür. Maraqlıdır ki, ekser meqamlarda insan toplumlarını ne tarixi-medeni əlaqələr, ne qan qohumluğu, ne de dil birliyi bir-birinə bağlamışdır, lakin aralarında hedsiz məsafə, zaman, eqidə, dil ayrılıqlarına baxmayaraq onların arxetipik simvollarla əlaqədar gəldikləri qənaətlər bir-birini təkrarlamışdır. Sual doğur: heç bir rabitə ilə yolları kəsişmədiyi halda hansı sebebdən dünya xalqlarının çoxu eyni şəkildə düşünmüş və oxşar yaradıcılıq hadisələri ilə rastlaşmışlar? Arxetipik simvolların bezilərinin yaranmasına təkan verən amilləri müəyyənleşdirib üzə çıxarmaqla oxşarlığın səbəblərini aydınlaşdırmaq mümkündür.

Aşağı - yuxarı (üst - alt, göy - yer, dağ - düzən). Cəmiyyətlərin bir-birindən tamamilə seçilən, ayrılan cəhətləri var, ancaq bütün insanların dünyabaxışı formaları, düşüncə üsulları, tefekkür terzi, gördüklərinə, hadisələrə (təbiətdə və cəmiyyətdə baş verən) reaksiyası və təsir dairəsi oxşardır, ələce de onlar eyni fiziki, əsas psixi quruluşa malikdirler. Mehş beşər övladları arasındakı təbii yaxınlığın neticesidir ki, şüurun məhsulu olan arxaiik simvollarla bənzərlik nəzərə çarpır. F.Uilrayt yazır ki, insanların hamısı fiziki cazibə qüvvəsinə meyllidirlər, ona görə de yuxarıya doğru

Ramazan QAFARLI

addımlamaq, aşağıya getmekdən daha çetindir. Bu, yüksəyə qalxma ilə uğurqazanma ideyaları arasında təbii assosiasiya yaratmışdır. Həmçinin digər müxtəlif obrazlarla assosiasiyalardan yüksəklik - yüksəlmək, dağ - vüqar, ucalmaq, zirveye çatmaq - üstünlük qazanmaq, birincilik elde etmək, yuxarıda oturmaq - hakimiyyət pillələrində başqalarından fərqləndiyini nümayiş etdirmək ideyaları meydana atılmışdır. Bu mənada ucalıq, yüksəklik Bextiyar Vahabzadenin nezerində zirve, dağ və göylə assosiasiyada təqdim olunur.

Bir rengi yox, göylərin min rengini sevirem,
Bir güllü yox, güllərin çələngini sevirem.
Mən çıxmağa tepe yox, uca dağ isteyirem,
Heyatı heyat kimi yaşamaq isteyirem.

Şairin “Gülüstən” poemasında keçdiyi yaradıcılıq yolu axtarırlar, mövqeyinin müəyyənlişməsi və gen yaddaşının oyanması ilə xarakterizə olunur. 1959-1969-cu illər arasında isə o, milli ruhlu söz sənətkarı kimi haqqın carçısına çevrilib humanizm mövqeyində durur və hamını mənsub olduğu xalqın dilinin saflığı, kökünün derinliyi, soyunun ululuğu, uzaq keçmişindən qalan inanclar, adətlər, tarixi ənənələri barədə düşünməyə çağırır. Manifest xarakterli “Dağda şələlə kimi” şeirində B.Vahabzadə daim döyüş meydanına çıxmağı bacarmağı yaşamağın əsas mənası sayırdı:

Göydə qürub çağda da, dan yeri də gözəldir,
Heyatın sevinci də, kədəri də gözəldir.
Heyat – bir cıdır düzü, bir döyüş meydanıdır.
Her kəsi öz cüreti, öz qüdrəti tanıdır.

Bütün yaxşı cəhətlərin mənbəyini göydə, işıqlı ələmdə axtaran B.Vahabzadə mübarizə, döyüş üçün stimül yaratdığından kədərdə də gözəllik tapır və heyatı heyat kimi yaşamayanlara, “namusu xərcləməkdən çəkinməyənlərə”, “gündən qaçıb həmişə kölgə axtaranlara” qarşı üsyan qaldırır. Ona görə ki, onlar:

Atlarını daşlığa salıb seyirtmədilər,
Adları kişi oldu, ömürdə birce kərə
kişilik etmədilər.

Sovet ideologiyasının ən mühafizəkar çağında bir çox şeirlərində onlarla arxetipik simvoldan - isti-soyuq, axşam-sehər, tepe-dağ, derya, göy,

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

ulduz, deniz, güneş, şaxta, qar, boran ve s. istifadə edərək insanın hansı missiya ilə dünyada yaşamasını cesaretle ireli sürür. Sair kommunist partiyasının artıq mübarizəyə ehtiyac qalmadığını ireli sürdüyü məqamda dağda şelale kimi çağlamaq isteyini açıq-aydın beyan edirdi. Çünki xalqının haqqı tapdalanmış, Yer üzündə Azərbaycan türklərinə mexsus məkana şər gözler dikilmiş, dünəni şübhe dumanına bürünmüş, ecdadları danılmış, millət adı bele zorla elindən alınmışdı. Bütün bunlar ele mehəretlə yerinə yetirilmişdi ki, üzde fitne-fesad şəklində görünür, milli ruhun öldürülməsi üçün saxta “dostluq”, “qardaşlıq” şüarları ireli sürülürdü. B.Vahabzade anlayırdı ki, Azərbaycanı parçalayanların nəvə-neticələri babalarının mekri emellerini “papiş tikməklə” davam etdirir, pambıqla baş kesirler. Ona görə də soydaşlarını gücünü tükenməz şəkə salmağa, döyüşkən ruhunu oyatmağa sesleyirdi:

Yaşamaq istemirem sürünüb dizin-dizin,
İsteyirem en uca zirvelərə mən qonam.
Xəfif sakitliyini neyleyirem denizin,
Onun qasırğasına, dalğasına vurğunam.
...Çağlamaq isteyirem dağda şelale kimi,
Sepilmək isteyirem çöllərə lale kimi.
Derya olub, nehr olub, çalxanmaq isteyirem,
Göylərdə ulduz kimi mən yanmaq isteyirem...

Her kes nailiyyətlərdən danışanda heç vaxt «pillelərlə aşağı enirəm» demir, “yuxarı qalxıram” kəlmələrini işlədir. Elece də yarışlarda uduzan tərflə bağlı söyləyirlər ki, “rəqibi üzərində qələbə çaldı.” Tebiidir ki, rəqibin altına düşən - aşağıda qalan üstünlükdən danışa bilmez. Dilə bele bir fikir de işlədir: “Hökmdarın nəzəri həmişə reyyətinin üstündədir”, yaxud el alqışlarında vurğulanır ki: “Atanızın kölgəsi həmişə başınızın üstündə olsun!” Birinci fikirde “üst-yuxarı” iqtidarlığı, ikincide “böyüklüyü” mənalandırır.

“Yuxarı” ideyasının çoxsaylı assosiasiyalarının nəticəsində formalaşan obrazlar: yüksekdə uçan quşlar, havaya atılan oxlar, dağlar, ulduzlar, göydəlen ağaclar, sıldırım daş qayalar və nehəng qalalar başqa mənərlə yanaşı (diger anlamları tamamilə fərqli olsa da) deyeri, arzunu, uğuru bildirir. “Aşağı” sözünün kontekstində isə sadalananların əksi özünə yer alır. En xarakter hal budur ki, «baş ucalığı» şərəfi, mənliyi, leyaqəti ifadə etdiyi kimi, “ayaqlar altına enmək” namerdliyi, şərəfsizliyi anladır. “Kimlərinse qarşısında başı aşağı olmamaq”, “həyatın dibinə düşməmək”

Ramazan QAFARLI

üçün özümüzü gözütöx, nefsi yüksek gösteririk. Tesadüfi deyil ki, “aşağı”lıq Azərbaycan türklerinde kişiliye yaraşmayan hareket sayılır. Ona göre de şairin yaratdığı ana obrazı:

Dolanırdı quş kimi
balasının başına.
 (“Men onu deyişmerem” şeirinden)

Yaxud:

«Başın sağ olsun» - deyib
Dağıldılar, getdiler.
 (“Borc” şeirinden)

Mifoloji sistemlerde ve dini inamlarda “yuxarı” Yaradıcının meskenidir, “aşağı” ise onun yaratdıklarının şerle elaqelerinin yerleşdiyi yerdir. Aşağıdaki (miflerde ortadaki) bolluğun, bereketin, xeyirin, haqqın teminatçısı da yuxarıdır. Bu menada B.Vahabzade poeziyası ancaq yüksekliye meyillidir:

Qalxıb zirvesine uca bir dağın
Burdan seyr edirem enginlikleri.
Qeribe duyğular hey axın-axın,
Süzülür qelbime bayaqdan beri.
 (“Ucalıq” şeirinden)

Lakin bezen aşağıda Yaradıcının iradesinden kenar qüvveler de fealiyyet gösterir ve insanlar şerin artıb çoxalmasına şerait²² yaratdıqda yuxarının qezebine tutulurlar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, her iki terefle bağlı ekslikler de özünü biruze verir. Yuxarı uğurlara yol açmaqla yanaşı, hem de felaketlerin (tufanın, qasırğanın) töredicisidir. Elece de aşağı insanın nüfuzuna xelet getirmekten başqa, digər eks funksiyanın daşıyıcısıdır (bereket, bolluq diyarındır).

Sair aşağıdaki şerliklerden bezende kimsesiz dağ zirvesine üz tutur:

Çıxdım dağ başına bir seher çağı,
Ayağım altında daşlar da dindi.
Mene göz eledi her gül yarpağı,

²² Şerait - ortam

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

Ürek tezələndi, ruh tezələndi.
("Dağ çiçəkləri" şeirindən)

Doğrudur, dilin frazeoloji inkişafında bu cəhət az iz qoysa da, mifopoetik²³ yaradıcılıqda böyük rol oynamışdır. Bele ki, sexavətli yer üzünü "aşağı"da yerləşir. Anaların anası torpaq bütün canlıları qida ilə təmin edir. "Yuxarı – aşağı"nın daxili ziddiyyətləri və bir-biri arasındakı qarşıdurmalar konkretləşəndə uyğun olaraq göy-yer şəklində ümumiləşdirilir və iki qlobal mifik obraza çevrilir, mifik dünya modelinin ən mühüm elementlərinin yerini tutur. B.Vahabzadenin mısralarında göstərilir ki, yuxarının - göyün elçatmazlığına baxmayaraq aşağıdakılar - yerdekilər bezenə ona daş atırlar. Günəşin dağlardan boylanması, yağışın göyden yağması ilə yer üzünün bəreketi artır:

Təbiət dirçəldi, həyəcana gəldi,
Günəş gülümsəndü dağlar başından.
Torpaq cana gəldi, yer cana gəldi,
Tıpır-tıpır yağan yay yağışından.
("Yağış və torpaq" şeirindən)

Ümumiyyətlə, Azərbaycan mifoloji görüşlərində yuxarı-aşağı bir neçə tərzdə anılır: Birinci halda, Günəş gündüzlər, Ay gecələr ən ali və hər şeydən yüksəkde duran varlıqlardır. Aşağıdakılar onun övladlarıdır. İkinci halda, Dağ Günəşin və Ayın yerini tutur, onların funksiyasını öz üzərinə götürür. Üçüncü halda, bütün varlıqların yaradıcısı onların üstündə dayanan Göy üzüdür - Göy tanrıdır. Işıq da, bolluq - bəreket də, qaranlıq - belələr də oradan gəlir. Dördüncü halda, göy özü iki yere parçalanır: gündüzlər Işığın, Odun - xoşbəxtliyin, gecələr isə Qaranlığın, Soyuğun - fəlakətlərin məskəninə çevrilir. Deməli, yüksəkliyin, ucalığın əzəmetini əbədi qoruyub saxlamaq üçün Işıq və Odun zamana daimi sahibliyi gərəkdir. Bu isə o vaxt gerçəkləşə bilər ki, xeyir şərə - qaranlığa qalib gəlsin. Beşinci halda yuxarı qatlardan ibarətdir, ən yüksəkde Vahid - tək Allah oturmuşdur, aşağının da mərtəbələri var, ən dərin və qızgın yerdə (atəşpərəstlikdə soyuq) haqq-hesab çəkilir. Göründüyü kimi, ulu əcdadın ilkin təsevvürlərində bütün yaranışların kökü göylə bağlıdır. İlahi qüvvələrin qarşılaşması, təbii fəlakətlərin mənbəyi, bolluğun, bəreketin artmasının səbəbləri, ilin zaman bölgələrində təbii şəraitin dəyişmələri, gecenin gündüzlə, isti havaların soyuqla əvəzlənmələri - bütün funksiyalar yer üzünə səmadan keçir, hər şey

²³ Mifopoetik - mitoloji şeir və ya şiirsel

Ramazan QAFARLI

yuxarıdan idare olunur, insanların aşağıda (miflerde orta qatda) - yer üstündə fealiyyəti, yaşamaq uğrunda mübarizəsi xeyirle şər qarşılaşmasının nəticələri kimi götürülür. Şair gen yaddaşından gələn təsevvürlərə əsaslanaraq bu qənaətləri ümumiləşdirib “Zehmetimiz” şeirində bildirir:

Allah deye-deye min il, milyon il,
Dikildi insanın gözü göylərə.
Evvelce xeyali gezdi semanı,
Hele getməse də özü göylərə.

Yazdı zəkasının tentənesini
İnsan ayağının izi göylərə.
Deme zehmetimiz qüdrətimizmiş,
Ucaltdı torpaqdan bizi göylərə.

Y.M.Lotman şerin struktur təhlilini aparanda mifoloji amillərin hətta müasir poeziyanın da ən sirli cəhətlərinin, görünməyən tərəflərinin əlaqələndiricisi rolunu yerinə yetirdiyini göstərir. Poetik fiqurların dünyanın quruluşuna uyğun verilməsi bir tərəfdən enənədən gəlir, digər tərəfdən “arxetiplər” təliminə uyğun olaraq alimin yaradıcılığına üz tutduğu söz sənətkarının (N.A.Zabolotski) heyətdə çətinliklərlə qarşılaşıb psixoloji hallar keçirməsindən doğur. “Yuxarı-aşağı” modelinin cəmiyyətdəki eksliklərə şamil edilməsindən danışanda Y.M.Lotman bildirir ki, “yuxarı” həmişə “uzaq”, “aşağı” isə “yaxın” anlayışlarına sinonimdir. Ona görə də hər bir hərəkət son nəticədə ya aşağı, ya da yuxarı istiqamətlənir. Hərəkətin təşkili də bu səbəbdən yalnız bir şaquli oxla şərtlənir.

Bedii əsərlərinin poetik strukturu bütünlüklə ilkin təsevvürlərdən, xalq inanclarından qidalanan B.Vahabzadə kimi şairin yaradıcılığının mifoloji modellərə uyğunluğu ilk baxışda təəccüb doğursa da, əslində əsas mənəvi sərvət sayılan ölçülü-biçimli poeziyanın ilhamdan - dünyanı idarə edən qüvvədən, kənar enerjiden doğduğunu sübuta yetirir. Çünki şeir adı informasiyanın ruhun dərin qatlarından keçirilməsi, xeyali dünyalarda obrazlaşması və kodlarla, işarələrlə, simvollarla əksidir. Bu mənada B.Vahabzadəyə görə, a) yüksəklik, kamillik, haqq (ədəlet), xeyir, yaradıcılıq vəsəti, işıq, istilik, gerçəklik, uzaqlıq, genişlik, inkişaf//fealiyyət, metamorfoza, azadlıq//müstəqillik, müxtəlif məzmunlu dolğun informasiya, fikir//düşüncə (eməl, mədəniyyət), mənəvi varlıqlar, yaradıcılıq potensialı (yeni formalar yaratmaq), harmoniya// tarazlıq, əbədiyyət, yaşarlığın mənbəyi yuxarıda; b) alçaqlıq, nədanlıq, zülm, şər, mütillik, zülmət,

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

soyuqluq, yalan (uydurma), yaxınlıq, sıxlıq, fealiyyetsizlik, mexaniki hereket, esaret // kölelik, meddahlıq, tebiet // maddi varlıqlar, qabiliyyetin yoxluğu, qarışıqlıq, durğunluq, ölüm ise aşağıda yerleşir.

Dahi Nizami kimi B.Vahabzade de bele qenaete gelir ki, eşq aşağı ile yuxarı arasında vasiteçilik edib tarazlıq yaratmasaydı, dünya mehverinden çıxardı, yüksəklik - alçaqlıq, kamillik - nadanlıq, haqq (edalet) - zülm, xeyir - şer, istedad - mütilik, işıq - zülmet, istilik - soyuqluq, uzaq-yaxın, genişlik-sıxlıq, inkişaf (fealiyyet) - fealiyyetsizlik (tenbellik), metamorfoza - mexaniki hereket, azadlıq (müsteqillik) - esaret (kölelik), informasiya - meddahlıq, fikir// düşünce (medeniyyet) - tebiet, menevi alem - fiziki alem (maddi varlıqlar), xeyali obrazlar - gerçeklik, yaratıcılıq (yeni formalar tapmaq) - qabiliyyetin yoxluğu, harmoniya (tarazlıq) - qarışıqlıq, ebediyyat - durğunluq, gerçeklik - yalan (uydurma), heyat - ölüm qarşıdurması tezeden kaos yaradardı. Mehebbetin ateşi yuxarıdan aşağıya doğru uzanan düz ox boyu çoxaldıqca pisliklerin, menfiliklerin gücü tükenir, feallığı sönür. Ve B.Vahabzadenin insanlardan en büyük isteyi odur ki:

Çıraq ol! Nurunu artır günbegün,
Her yerde hayatın boğ zülmetini.
Mence, çıraq olub başqalarıyçün
Yananlar tapıbdır seadetini!

* *
*

Bextiyar Vahabzadenin gelecek nesiller için yadigar qoyduğu irs çoxcehetlidir. Edebi ictimaiyyet vetenperver senetkarı ilk-evvel lirik-felsefi şeirler ve epik-lirik, üsyankar poemalar ustası kimi tanıyıb. Sonra o, mezmunlu dramlar - dövrünün en meşhur sehne eserlerini yaradıb, tamaşaçıların büyük reğbetini qazanıb. Dahi yazarın nesr eserleri – hekayeleri strukturu, dolğun xarakterleri, ideya-mezmunu, canlı epik lövheleri, dil ve üslub xüsusiyyetleri ile seçilib xüsusi poetik vüsete malik olsa da, nedense, tedqiqatçıların diqqetinden kenarda qalıb. Edebi-nezeri görüşleri ise Semed Vurğunun yaratıcılıq yoluna hesr etdiyi iri hecmli monoqrafiyasında ve Nizamiden, “Kitabi-Dede Qorqud”dan başlayaraq genc qelem sahiblerinedek iki min illik dövrdə yaşayıb-yaradan onlarla fövqelade istedadın senet möcüzelerine ve xeleflerinin uğurlu eserlerine yazdığı şerhlerde öz tesdiqini tapır. Ümumilikde edibin edebi-bedii, elmi-publisistik yaratıcılığının istiqametleri müxteliftir ve xüsusi janr sistemine, ehateli

Ramazan QAFARLI

mövzu dairesine, rengarəng forma xüsusiyyətlərinə malikdir. Sistemli şəkildə nezerdən keçirdikdə, aşağıdakı menzərə ilə rastlaşırıq:

1. Nezm əsərləri: müxtəlif mövzulu silsilə şeirlər və poemalar.
2. Dramaturgiyası: dramlar, faciələr, menzum dram, tele-radio pyeslər və kino-ssenarilər.
3. Nesr əsərləri:
 - a) hekayələr;
 - b) elmi-nezeri, ebebi-tenqidi monoqrafiya və meqalelər;
 - c) publisistik yazılar: meqalelər, essələr, ədəbi portretlər, xatirələr, elegiyalar, mektublar, müsahibələr və çıxışlar.
4. Tercümələri.

Evezsiz söz ustadının müxtəlifönlü, zəngin yaradıcılığının mühüm hissəsini publisistik yazıları təşkil edir. Onu bütün heyatı boyu ruhundan keçən ümdə meseələr: tükenməz sevgisinin əsas mənbəyinin - Vətən torpaqlarının qarış-qarış itirilməsi, varlığının göstəricisi - ana dilinin və mənevə saflığının - əcdadlarının adət-ənənələrinin göz bebeyi kimi qorunması, xalqın tarixinin təhrifi, ulu əcdadlarına məxsus tarixi abidələrin taleyi, ələcə də müasir dünyanın bir sıra ağırlı problemləri, nəhayət, unutkanlığımız daim düşündürürdü. Şairin poetik yaradıcılığının, dramaturgiyasının leytmotivini təşkil edən Vətən sevgisi, milli istiqlal, ana dili, mənevəyyat, haqq-ədəlet və s. mühüm ictimai, bəşəri problemlər onun çoxşaxəli publisistikasında - meqale, çıxış, mektub və müsahibələrində də eyni vətəndaşlıq mövqeyindən bədii-emosional vüsetlə qaldırılır. Materialın həcmcə genişliyi nəzərə alınaraq, onun publisistikasının iki cildde verilməsi meqsədəuyğun sayılmışdır. Bu cildə, əsasən, mühüm ictimai-siyasi, sosial və mənevə-əxlaqi problemlərə dair yazıları daxil edilmişdir.

Hele 2001-ci ilin sentyabrında “Tanrı türkü qorusun” alqışından, duasından təşvişə düşənlərə üzünü tutub deyirdi:

Tarixlə bir yaşdadır
Bizim tarix yaşımız.
Nədən seni qorxudur
«Tanrı türkü qorusun» –
Duamız, alqışımız?

B.Vahabzadə türklüyünü dananlarla heç vaxt bərişməyib. “Özümüzü Kəsən Qılınc”ların kəsərini həqiqəti açıqlamaqla azaltmaq istəyib. Ələlərinin kökünə, soyuna şübhe ilə baxıb:

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

Men anlaya bilmirem,
Türk oğlusansa özün,
Türkün qorunmasından
Niye hürküye düşdün?
«Tanrı türkü qorusun»
Atılan daşımı sene?
Bizim bu alqışımız
Söyle, qarğışımı sene?

Hemişe türklüyünden fexrle danışan üsyankar söz ustadı ömrünün son üç ilini eserlerinin sistemli şekilde, külliyyat halinde neşrine çalışıb. Bu işde meni özüne yardımçı seçmesi ile hayatımın en şerefli anlarını yaşadım onunla. Ve men de Bextiyarsız qaldım... Narahatlığımı içime çekdim, dürüstlüyünü, vetenseverliyini miras götürdüm.

* *
*

Bextiyar Vahabzadeni öten esrin ikinci yarısında en çox narazı salan ve narahat eden mesele Azərbaycan dilinin qorunub saxlanması idi. Yaşadığı quruluşda, totalitar kommunist rejiminde hamıdan önce o duymuşdu ki, Sovetler birliyinin rehberleri ince siyaset yeritmekle milli azlıqların, xüsusile türk xalqlarının ve müsəlmanların dillerini sıradan çıxarmağa can atır. Öten esrin 60-cı illerinde Nesiminin, Füzulinin, Xetayinin, Vaqifin, Mirze Fetelinin, Celilin, Sabirin, Cavidin diline qesd edilmesine qorxudan bütün azerbaycanlılar göz yumurdular. Tekce “Gülüstan” harayını qoparıb:

“Bir elin ruhunu, dilini ancaq
Kağızlar üstünde bölmek asandır” – deyen “narahat şair”i (Mehdi Hüseyin) susdurmaq, sözüne qadağa qoymaq mümkün olmadı.

Doğrudur, B.Vahabzade nezaret altındaydı, sözle imperiyaya vurduğu ağır zerbesi hele unudulmamışdı. Onun her kelmesi senzura terefinden saf-çürük edildikden sonra işıq üzü görürdü. Açıq şekilde etiraz etmesine imkan yox idi. Düşüncelerini soydaşlarına çatdırmaq üçün yollar axtarır, düşünüb-daşınırdı: içinde püskürüb qalxan üsyani cilovlamağa çalışanlara nece cavab versin? Doğma veteninde vetensizleşdirilen insanların gözünü açmasaydı, qara qüvveler ulu bir xalqın dilini, tarixini, medeniyyetini itirib-batıracaqdı. Şairin xarici ölkelere seyaheti fikirlərini açıqlamağa meydan açdı. “Latın dili” eseri yarandı.

Ramazan QAFARLI

Belke de başbilenler Yazıçılar İttifaqına göstəriş vermişdiler ki, kapitalist ölkelerine gönderməklə dissident şairin başını qatsınlar, onu “xam xeyallar”ından uzaqlaşdırsınlar. Dünyanı gezib-dolansın, gördüklerinden istediği qeder yazsın.

Şair “Latın dili” şeirində ölü və diri dil meselesini gündəmə getirdi, içini didib-parçalayan problemlərin ünvanını şərti olaraq dəyişdirdi. Roma, Kasablanka, İstanbul və Neapoldan Azərbaycan gerçəkliklərinə güzgü tutmağın yolunu tapdı. Ritorik suallarla insanları düşünməyə vadar etdi: kəlmələri bir çox elmlərdə terminləşsə də, vətəni, milləti olmayan latın dili öldürmə? Siyasətlə başqa dillə evezlənən elin dili diridirmi?

B.Vahabzadə eslinde “Alimlər feleklerin adlarını belə latın dilində yazırlar” qənaəti ilə şeirini tamamlamalıydı. Lakin yad dilində “Men azadam, men xoşbəxtəm”, - deyə bir nətiqi meydana çıxarıb ittihama başlayır:

Söyle natiq,
İndi neye inanaq biz -
Qulağamı,
Ya gözəmi?
Emelemi,
Ya sözəmi?
“Men azadam, müstəqiləm” sözlərini
Öz dilində deməyə də
İxtiyarın yoxsa eger,
De, kim sənə azad deyər?..

Bu ritorik sual eslinde yüksək kürsülərdə rus dilində nitq söyləmək üçün növbəyə duran Azərbaycan memurlarına ünvanlanmışdı. Və guya şair hansısa xarici ölkənin yerli əhalisinin halına acıdığını və təəcübləndiyini etiraf edirmiş:

Sen derde bax,
Vətən də var,
Millet də var.
Ancaq onun dili yoxdur.

Şair ölkəsindəki məkrli dil siyasətinə qarşı zərger deqiqliyi ilə ölçüb-biçdiyi fikirlərini qoyur və inanır ki, Azərbaycan-türk, qırğız, özbək, qazax,

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

türkmen dillerinin düşdüğü veziyete işare etdiyini oxucular asanlıqla anlayacaqlar.

İndi söyle,
Hansı dile ölü deyek:
Veten varken,
Millet varken,
Kiçik, yoxsul komalarda
dustaqlan bir dilemi?
Yoxsa, uzun esrlerden
keçib gelen,
Xalqı ölen,
Özü qalan bir dilemi?

Dilin açarı sözdür. Ve ana dilinin sözlerini qeribleşdirenler qarşı bütün xalqların ziyahları barışmaz olublar. Hetta ingilis Şekspirin, rus Puşkinin, fransız Hüqonun, alman Götenin dilini korlayanları cezalandırıb. Türkün ise dilini de, tarixini de iller boyu elinden almaq üçün deriden-qabıqdan çıxıblar, defelerle elifbasını deyişdiribler, kökünden ayırıblar, B.Vahabzade sanki milli dilleri qorumaq missiyasını yerine yetirmek üçün dünyaya gelib. O, ulu ecdadlarını merdliyini, cesaretini xatırlayaraq Nizaminin, Füzulinin yolunu davam etdirirdi.

Sözün qüdrətinden kimler danışmayıblar ki...
Hele XII yüzillikde genceli Xosrov el-Ustad Qezenfer qeleme aldığı “Munisname” (“Dost kitabı”) eserinde şaire ve söze yüksek qiymet vermişdi. O, bir beytinde sözün bütün varlıqlardan ilkinliyi gösterirdi:

“Eger dünyada sözden üstünü yaransaydı,
Allah peyğemberlerine onu bağışlayardı.”

Yaxud:

“Dil birce sözle möcüzə yaratmağa qadirdir.”

Nizami kimi el-Ustad da eserinde nezmin xüsusiyyətlərindən geniş danışır ve Mehmed peyğembere istinad edərək bildirirdi:

Ramazan QAFARLI

“Bütün varlıqlardan yüksek olan Allahın oturduğu taxtın altında böyük xezine gizlenib. Orada olanların mezmununun açarı ise şairlerin dilinin altındadır.”

İslam peyğemberinin dediyine göre ise, “şairler – insan neslinin ötüb-keçmeyen, bitib-tükenmeyen şöhetidir.”

Beli, B.Vahabzade hem qelemlerini, hem de şəxsi fealiyyəti ilə ana dilinin yaşaması uğrunda mübarizə aparıb. Və yaradıcılığını tamamlayan heyat hadisələrindən bir neçəsini xatırlasaq, yerinə düşərdi...

Bir yas mərasimində ziyalılardan biri danışdı ki, “Sovet hökumətini düzgün olmayan milli siyasət yıxdı. Mən Bakı Dövlət Universitetində çalışırdım. Təhsil ocaqlarında tədrisin ancaq rus dilində aparılması haqqında yuxarıdan tapşırıq alınmışdı. Bu ağırlı məsələyə görə hamı susanda Bextiyar Vahabzade heç neyin fərqi varmadan özünü qabağa verdi, xalqımızın dilinə qarşı edilən qesdin qarşısını aldı...”

Tanımadığım yaşlı müəllimin söhbəti professor N.Ceferovun “Bextiyar Vahabzade” monoqrafiyasındakı qeydi yadıma saldı. Kitabı təkrar vərəqlədim. “Ana dilim – varlıq möhürüm”adlı fəsilde deyilirdi ki, “B.Vahabzadəni millət xadimi kimi həmişə narahat edən ən vacib məsələlərdən biri, bəlkə də birincisi ana dilinə münasibət olmuşdur; onun çoxcəhətli fealiyyətinin tək bu qeyd edilən tərifi, əslində kifayət idi ki, adı Azərbaycan tarixində əbədi olaraq qalsın.”

Yasda eşitdiklərimə mehz ilk dəfə bu kitabda münasibət bildirilmişdi. Müəllif görkəmli dilçi alim Y. Seyidovun danışdıqlarına əsaslanaraq yazırdı kiş 1980-ci illərin ortalarında respublikada rus dilinin tətbiq sahələrinin genişləndirilməsi haqqında məsləhət tərzli göstəriş alındı. Burada ali məktəblərdə də rus dilində tədrisin genişləndirilməsi nəzərdə tutulurdu. Bu, faktik olaraq, ali məktəb tədrisində Azərbaycan türk dilinin sıxışdırılması planı idi. Bir çox başqaları kimi, universitetin rəhbərliyi bunu adi hal kimi qəbul etdi; göstəriş var, həyata keçirilməlidir. Bextiyar Vahabzade səsini qaldırdı. O zamankı Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinə müraciət etdi, katiblərlə, xüsusən birinci katiblə görüşdü, şairin təkidilə universitetin rəhbərliyi də MK-ya çağırıldı. B.Vahabzade dil haqqında göstərişin təhlükəli addım olduğunu başa saldı, milli menliyimizə zidd siyasət olduğunu anladı. Mehz onun təkidilə MK səviyyəsində Moskva ilə danışmalar aparıldı və məsələ bizim xeyrimizə həll olundu.

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

Baş verenlere göre, heç kesi ittiham etmək niyyətim yoxdur. Zaman başqa idi. İnsanları dövrün kölesinə çevirmişdilər. Kommunist ideologiyası milli ruhları dondurmuşdu. Süni “sovet xalqı” adı altında ruslaşdırma siyasəti yeridilirdi. Qınanılanlar hemin olayları yaşayanlar deyil, bu gününə görə borclu olduqları mübariz şəxslərə böhtan, şər yağdıranlardır. Azərbaycançılığın qorunub saxlanması B.Vahabzadenin rolunu danmaq haqqı tapdamaq qeder böyük günaha batmaqdır. Çünki onun dediyi kimi:

Bu dil – bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil – bir-birimizlə ehdi-peymanımızdır.
Bu dil – tanıtmış bize dünyada hər şeyi.
Bu dil – ecdadımızın bize qoyub getdiyi
En qiymətli mirasdır, onu gözlerimiztek
Qoruyub, nesillərə biz de hədiyyə verək...

* *
*

Poeziya insan qəlbinin güzgüsüdür. Onu heyvanlaşmaqla ireli aparmaq olmaz. Ve insan cildini dəyişməyə adət edən andan poeziyanın üsyanı başlayıb.

Güzgü hər şeyi olduğu kimi eks etdirir. Poeziyada da cəmiyyətin iç üzü düzgün göstəriləndə başqa don girenlər təlatümə gəlib qorxurlar. Kölgəsindən hürken itin halını yada salın. Doğrudur, poeziyanı hədələmək, həbsxanaya salmaq çətindir. Çünki bedii sözə görə dünyanın heç bir ölkəsində ağır cəza tədbiri tətbiq edilmir. Lakin onun da üsyanının qarşısını almağın yolları var...

Azərbaycan türk dünyasının ezeli parçası olsa da, Qafqazda torpağı yerli sakinlər üçün vətənləşdirən amillər mənəyə salınıb sıxılır. En azı 200 ilə yaxındır ki, ulu bir xalqın tarixi danılır, dili elindən alınır, yurd yerləri parça-parça yadlara paylaşdırılır.

Dil öləbsə, poeziya doğula bilmez və dilini itirən xalqın öz varlığını qoruyub saxlamağa qüdrəti çatmaz. Bextiyar Vahabzade poeziyasının²⁴ ilk üsyanı mehz ana dilinə qəsd ediləsinə qarşı olub. Sonra onun üsyanlarının ardı-arası kəsilməyib.

²⁴ Poeziya - şiir

Ramazan QAFARLI

Adi heqiqetdir. Türkün övladlarının sayı artdıqca gücü de tükenmez hala gelmeliydi. Lakin yadların təsirine diişüb qardaş qardaşın ağrı-acısına şerik çıxmırsa, hansı tiikenmezlikdən danışmaq olar? Bu menada hamı şairin narahatlığına qoşulmalıdır. Çünki:

Na özbek, ne qırğız, ne qaraqalpaq,
Ne talar, ne türkmen, ne türk, ne qazaq –
Bunlar bir ananın oğullarıyken
Qardaşın derdine susurlar neden?

Nedense, her yerde beşer oğluna türklüyünü dandırmağa can atırlar. Belke de Türkün öten minillikdə dünyanı defələrlə imana çağırması, hamını bir bayraq altında birləşdirmək təşəbbüsləri, Çingizxan, Batıxan, Sultan Toğrul, Osman Qazi, Babur, Cahanşah, Sultan Mehmed, Teymur Leng, Şah İsmayıl, Uzun Hesən kimi fəthlər yetişdirməsi vəlvəbye salır? Qardaşın faciəsinə acımamaq əslində ana südüne xəyanət deməkdir. Axı, necə sarsılmayasan, eyni kökə malik xalqlar yumruq kimi birləşib qara qüvvələrə qarşı vuruşmaq əvəzinə yadların şirin vədlərinə uyub doğmalarına arxa çevirirlər. Dünya qocalıb, yoxsa onun sakinləri birləşiblər?

Ey mənim dərdimə biganə qardaş,
Sənə uzatdığım qardaş eliydi.
Mənim ayağıma dəyən çirtmə, daş
Sənə iirəyini göynətməliydi.

Amma göynətmədi...
inəndim yənə
Mənim düşmənimin şirin dilinə.
Sən yadı tutdun.

Bir mötəbər görüşdə B.Vahabzadənin ne qədər haqlı olduğunu bir daha anladım. Ötən ilin payızında Türkiyənin Kocaeli Universitetində keçirilən uluslararası simpoziumda Los-Ancelesdən gəlmiş gənc amerikalı xanım bizlərə (türk, azərbaycanlı, türkmen, özbək, tatar, kırım tatar, qaqaüz, Kipr türklərinə) iizünü tutub yarı zarafat, yarı ciddiliklə demişdi:

“Sizin ağılımız yoxdur!”

“Niye axı?” - dəyə ondan açıqlama tələb edəndə bildirmişdi:
“Bayaqdan fikir verirəm, bir-birinizə bu qədər bənzərliyiniz ola-ola birləşə bilmirsiniz. Ağılınızı işə salsanız, yer küresinə hegemonluq edərsiniz. Az

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

qala Dünyanın yarısı - gözəl, münbit və bəreketli torpaqları türk dilli xalqlara mexsusdur. El-ele verseniz, sizlere batan qüvve tapılmaz. Axı, ermeni kimdir ki, qabağında aciz qalırınız, bu, gülunc deyilmi?"

Xanım haqlı olduğundan susduq. Eslində hele 90-cı ilde Bextiyar Vahabzadeni de sarsıdan bu mesele idi.

* *
*

Şeir nece yaranır və hansı formada üsyan qaldırır?

İstedadla yanaşı bilik, tecrübe, iç dünyasının genişliyi, menevi alemin saflığı serin meydana gelmesine müsbət təsir göstərən amillərdir. Poeziyanın mövzu dairəsi genişləndikcə, forma əlamətləri də zenginləşir. Doğrudur, söz sənətkarının təze yazmağa başlayanda qələmindən çıxan müralərdə sərrastlıq, mənə tutumu yetkinlik çağlarında yaranan əsərlərdən tamamilə fərqlidir. Başqa sözlə, risk, cəsət sarıdan korluq çəkməyə də, poetik deyim helə yonulmamış, biçimlənməmiş şəkildə səslənir, ahəng, pafos üzde göründüyündən müralərin mənə tutumunun çəkisi az olur. Lakin insan xisleti ilə ilahi ələmə bağlandığında, ruhunun mayasını kənardan aldığından bezen böyük əsərlər yazması üçün qazanılan bilik, tecrübe belə köməyə çatmır. Esil şeirin meydana gəlməsində daha çox fəvqəltebilikdən gələn amillər rol oynayır.

Ümumiyyətlə, yaradıcılıq prosesi olduqca mürəkkəbdir və sirlərlə doludur. Qeribədir ki, bəşər oğlunun düşüncəsinin məhsuli kimi ortaya çıxıb yaradıcılıqla ələqələnən bütün nəhəng əlmi kəşflərin mənbəyində ən adi təsadüflər durur və ilahi ələmdən keçdiyinə şübhə yeri qalmır. Nyutonun başına ağacdən ələmə düşməsiydi, yerin cazibə qüvvəsinə məlikliyi aşkarlandı mı? Beləcə sanki bütün həqiqətlər insanlara kənardan diqte ədibrek göstərilir.

Poeziyanın yaranmasının da mühüm əlmi kəşflərə bənzərliyi var. Şair yaşantılarındakı hadisələrdən təsirlənib duyğu və düşüncələrini şeirlə ifadə etməyə çalışır. Çox hallarda düşünüb yazmaq istediklərinin əvəzinə tamamilə başqa müralələri kağıza köçürür. O özünü zorlayıb zamanın tələbinə uyğun bəytlər, məddahlıqla yoğurulmuş bəndlər düzüb qoşmağa qadir olsa da, ağılının deyi, üreyinin hökmü ilə hərəkət ədir, dünyanı görmək istənilən şəkildə yox, göründüyü kimi göstərir.

Ramazan QAFARLI

Yaradanım - sahibim,
O, kamandır, men oxam.
Atır meni yüz yere.
Sahibim var, men yoxam.
Bu yoxluqda men neyem?
Quruca bir kölgeyim.
Kölge gezer, dolanar
Yer üstünde izi yox.
Dünyada her kölgenin
Sahibi var, özü yox.

Şair 1990-cı ilin facieli başlangıcından sonra bu qenaete gelmişdi. Yer üzünə bir ox kimi atılmışları idare edenler mövcuddur, insanların özleri ise quruca kölgedən başqa bir şey deyildir. Her bir kölgenin mütləq şəkildə sahibi var, ancaq düşdüyü yerdə iz açmaq qüdrətindən mehrumdur. Sahibi çekilib geden anda kölge də yoxa çıxır. O çağlaradək sovet quruluşu insanları kölgeleştirməyi bacarmışdı. Yanvarın 19-undan 20-sinə keçən gecə kölge tek qalmaq istemeyenlər eliyalın tankların qabağında dayandılar. Öz xalqına xəyanət edən kommunist iqtidarı qan tökməklə kütlələri kölelikdə saxlamağa can atdı. Bextiyar Vahabzadə poeziyasının “Gülüstan” üsyanı yurddaşlarını azğın düşməne qarşı canlı barikadalar qurmağa ruhlandırmışdı. İnsan dalgaları poeziyanın üsyanına qoşulmuşdu.

Bextiyar Vahabzadə sözün qüdrətinə sığınmaqla hamını qeflet yuxusundan oyadacağına inandığından bağırmaq isteyirdi:

Ehey!... Göz yaşında ıslandı dünya,
Özünü ne tapdı, ne dandı dünya.
Haqqa tapınanın haqqı yeyildi,
Haqqı tapdayana «kişi» deyildi.

O, perdelenmiş həqiqəti, reallığı bedii sözün gücü ilə mezlum bəndələrə çatdırmaqla kifayətlənmir, esil merezden yaxa qurtarmağın yolunu da göstərirdi:

Biz qorxunu öldürməsek, dirilmerik.
Haqqımızı borç bilerik, haqq bilmerik.

Hebsxanalarda, soyuq, üfunətli zindanlarda çürüyənlər 30-cu illər represiyasından sonra uzun müddət qorxunu öldürə bilmedilər. Yalnız 90-cı

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

ilin qanlı yanvar gecesi bu hissini (yeni qorxunun) esaretindən tamam qurtardılar. Şair Qorqudlar, Babekler, Nesimilər, Xetayilər, Koroğlular yetişdiren ulu xalqın böyüklerini ittiham etməklə onların öz köklerine qayıtmalarını, yadlara deyil, soydaşlarına arxalannıalarını arzulayırdı:

Ey xalqımın böyükleri,
Böyük olun, kiçilmeyin.
Eyilmeyi hörmət üçün yol bilmeyin.
Siz millete söykənsəniz,
Arxanızda millet durar.
Qorxunuzdan eyilsəniz,
Qarşımızda daha böyük zillət durur.

Eqidesini deyişənlərin, dinini dananların böyüklik edası ilə yaşasalar da, xalqın önündə irəliləmələrinin baş tutmasına ümidlər günügündən azaldıqca poeziyanın üsyanı radikallaşdı. Kütlələrin müflişləməsi, torpaqların itirilməsi, köleliyin, yaltaqlığın, ikiüzlülüyn artması hesabına sərvət toplayanlar ulu Tanrıya bel bağlamağı da soydaşlarına çox görürdülər, rezilliyin həddi-hüdudu bilinmirdi. Bextiyar Vahabzade poeziyası acı həqiqətləri açıq-aşkar söyleməklə anlatmağa çalışdı ki:

İnsaf yarısıdır – dedilər, - dinin.
İnsafa tükürüb dandıq dini de.
Ağzına daş basıb “Allah” - deyenin
Böldük neçə yere eqidəni de.

Az qala vətəndaş müharibəsini yurdun tarixinə yazacaqdı 1991-ci il. Ölkədə hercmercliyin baş alıb gətməsi, hər kənddə, şəhərdə beyxudaların meydana gəlməsi, düşməne yöneləsi silahların milletin sinesinə tuşlanması, üstündə gəzdikləri torpaqların yadlara satılması eslinde ulu bir xalqın sivil dünyadan uzaqlaşdırılması demək idi.

Siyasetbazların elində oyuncağa çevrilən Vətənin adı Yer üzündən tamam silinmək ərafesindəydi. Haqqın deyirmanındakı eməlləri üyüdən daş oğurlanmış, axar suyun ağzı başqa semtə yönəldilmişdi.

Başbilenlərimizim maymaqlığından ezilən de, şəhid verən de, yurdundan-yuvasından didərgin salınan da Azərbaycan türkləri idilər, dünyaya qəddar, vətəni, zülmkar, ipe-sapa yatmayan, ancaq özünü seven xalq kimi tanıtdırılanlar da.

Ramazan QAFARLI

Özümüz yanırıq öz derdinize,
Dünyanın qulağı kar olmuş bize.
Bizim haqqımızı boğur siyaset,
Haqqı sübut eden şahidimiz yox.
Sıfıra dönübdür başsız bu millet,
Sıfırlar önünde vahidimiz yox!.

Esil lider yetişdirmeyi bacarmayan millet hemişe acı çeker, ne qeder cesaretsiz, döyüşken olsa da, içindən parçalanıb peren-peren düşür. Satqınları, elieyrileri başa çıxaran xalqın da qederine bitib-tükenmek, torpağa gömülmək yazılıb.

Azərbaycanı maymaqların elinə vermək tapdağa çevirmişdilər və Qafqaz türklərinin menliyini qara torpağa basdırmışdılar. Xalq mezar daşlarını torpağa sancmaq verdişindən yaxa qurtara bilmirdi ki, bilinirdi. Çünki:

Bereket tumu tek dörd ildən beri
Ekirik torpağa biz şəhidləri.
Yenice qazılmış hər açıq qəbir
Her gün cəbhələrdən ölü gözleyir.

Belkə dəfn olunan heç meyit deyil,
Zaman diri-diri dəfn edir bizi.
Hazır mezarlarda biz şahid deyil,
Belkə dəfn edirik menliyimizi?!

Allahın ən müti varlığı qoyundur. Sanki o hər şeye boyun eymək, itaət etmək üçün yaradılıb. Otunu dartıb ağzından al, qımışmaz, etini kes, cıncırını çıxarmaz. Qurd qoyun sürüsünə girib bir-bir hamısını parçalasın, o birilərinin əyninə olmaz. Dünyada güclü-gücsüz elə bir məxluq yoxdur ki, nəslinin qanını tökənə qarşı biganə qalsın. Təkəcə qoyun gözlerini berəldib soyuqqanlıqla balasının parçalanmasına tamaşa edəcək və ölümdən bir anlığa da olsa, qaçıb qurtarmağı özünə yaraşdırmayacaq, yerində donaraq son anını gözleyəcək.

Nedənsə, esrlər boyu torpaqlarımıza göz dikib parçalamaq istəyən Pusiya və İran imperiyalarının nəzərində “baran” - “xer”, yeni qoyun olmuşuq. Hətta müasir rus siyasətbazlarından biri bizi belə adlandırmalarının

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

sebebini istehza ile qoyun etini çox yemeyimizle elaqendirib. Bu, eslinde siyasi exlaqsızlıq idi. Maraqları üst-üste düşəndə qardaşlaşan qonşularımız unudurdular ki, qoyunun qoçu da var. Ve Bextiyar Vahabzadenin qenaetine görə, esaret altına alınıb haqqı tapdalanırlar köle halları ilə barışarlarsa, yerləri ancaq qebirdir:

Mütillik - milletleri defn edir diri-diri...

El-obanın menevi deyerleri tehqir ediləndə de B.Vahabzade poeziyasının üsyanı son həddə çatır və heyvanlaşanların qabağında qul halına gətirilən milleti silkeleyib qeflet yuxusundan oyatmağa, gen yaddaşının buzunu eridib ulu ecdadlarının şücaetlərini xatırlatmaqla bütövlüyünü düşmənlərinə sübut etməyə çağırır:

Qalx ayağa,
Diz qatlamaq yaraşarmı
Bilge xanın nevesinə?
Tülküların qabağında qaçmağın
Axı, sənə bağışlamaz qurd babamız.

Yalanı torpağa gömüb kol bitirənlər dünyanın ən böyük günahını işlədirlər. Bextiyar Vahabzade poeziyasının üsyanlarından biri də yalana qarşıdır. Şair yurdunun qanlı-qadalı və ağır günlerinden sonrakı onillikdə, müstəqilliyə keçid çağlarında yaratdığı şeir və poemalarında hamını dürüst olmağa sesleyirdi. “Yalan ayaq tutar – yerimez” - deyib atalarımız. B.Vahabzade görürdü ki, şeytana papiş tikenlər yalanı yeritməkdə tamam ustalaşmışlar. Düzlüyü buxovlamaqla yalanın meydanını genişləndirmək milletin haqqını yemək idi.

Yalan meydan sulayırkən
Mən bütövün kesiriyəm.
Qolu bağlı heqiqətin –
Bu esirin esiriyəm.

Şair anlatmağa çalışırdı ki, yalana boyun eyən xalq azadlığını itirə bilər və o, esaretin özündə də gözəllik tapmağı bacarmalıdır. Bu, gözəllik haqqa sığınıb bütün ruhunu, canını heqiqətə təslim etmək - heqiqətin esirinə çevrilməyi bacarmaqdır.

Eldən gətirdi azadlığım

Ramazan QAFARLI

Yalanlara men dözeli.
Heqiqete esir olmaq –
Esaretin en gözeli!

Firavan yaşamaları üçün dünyanı yalanlaşdırmağa hazır olanlara Veten de, torpaq da, mehebbet de puldur, servetdir. Teki var-dövbti başından aşib-daşsın, yurdun elden getmesi niye derd olur axı? Avropada, Amerikada da kefi kök, damağı çağ ve daha sağlam yaşamaq mümkündür.

Torpaq elden getdi, ölke talandı.
Senin ne vecine, günün ağ olsun.
Seninçün dünyada her şey yalandı
Teki damağın çağ, canın sağ olsun.

Yalan üzerinde qurulan taxt-tac, tikilen imaret gec-tez sahibinin başına uçar. İnsan emellerini öz gözleri ile deyil, başqasının gözleri ile deyerlendirse, haqq yoluna qayıdar, bir daha yalanlara uymaz. B.Vahabzade poeziyasının dili ile desek:

Öz fikrini doğru bilib,
“Yalan” dedin
özgesinin düzüne sen.
Başqasını anlamaqçün
Başqasının gözlerle
Baxammadın özüne sen.

Xemiri yalanla yoğurulan işin semeresini ancaq şerxisletliler, şeytana uyanlar görürler. Bu halda haqqa tapınanların qismetine şehidlik, sefalet, qaçqınlıq, yurdsuzluq düşür. Heqiqeti gizletmekle baş girleyenler ciblerinde daim yalan toxumları gezdirirler ki, işiq düşen her yere sepe bilsinler.

Yalanı torpağa gömsen, kol biter,
Biz nece varıqsa, bize o yeter.

Bextiyar Vahabzade poeziyası XX esrin 50-ci illerinin sonundan başlayaraq usyan edir. Onun yaradıcılığının 90-cı iller dövrü daha telatümlü, çılğın ve döyüş ruhludur. Ümumiyyətlə, üsyankar şairin bu illerde yazdığı eserler arasında ictimai-siyasi ruhlı, müdriklik zirvesine ucalan, İnsan, Heyat, Zaman haqqında felsefi düşüncelerini eks etdiren şeirlər üstünlük

Bextiyar Vahabzade İstiklal Şairidir

teşkil edir. Şeirserverler bu cildde B.Vahabzadenin hele 1959-cu ilde yazdığı meşhur “Gülüstan” poemasının 2-ci hissesini - “İstiqlal” (1999) poemasını ve milli istiqlal mücadilesi edebiyatımızın zirvesi sayılan “Şehidler” (1990) poemasını mehaz bu illerde qeleme almışdır.